ISSN 2394-5303

Issue-72, Vol-03, January 2021

Printing Area®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

www.vidyawarta.com

Scanned with CamScanner

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शौध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

January 2021, Issue-72, Vol-03

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Scanned with CamScanner

INDEX

01) COVID-19 AND HUMAN RESOURCE
Dr.Sharmishta Kulkarni, Amravati (M.S.) ||14

02) Sharankumar Limbale's Hindu: A Socio-political Study
Dr. Jeevan S. Masure, Nanded ||17

03) RELATIONSHIP OF HUMAN BEINGS WITH NATURE AS ILLUSTRATED INMARATHI ...
Dr.Sangita Meshram & Ms.Ranjana Meshram, Nagpur, Maharashtra ||21

04) SOCIAL ISOLATION AS A CATALYST OF MENTAL DISTRESS
Dr. Ritu Mittal, Lohaghat, Uttarakhand ||25

05) Adventure in Sports: A philosophical perspective
Prof. Vasant Ninave, Dist Nagpur ||29

06) IMPACT OF CORONAVIRUS (COVID -19) ON INDIAN ECONOMY
Dr. Patil Bhagwan Shankar, Dist Kolhapur ||31

07) Covid-19 and International Trade
Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil, District Kolhapur ||37

08) The basic statutory framework issues & challenges regarding Missing ...
Hardik K. Raval & Dr. Bharat Rojasara ||43

09) Spatial Pattern of Irrigation Intensity in Western Satpura Region of India
Dr. Lalit Pratap Sandanshiv, Dist. Dhule (MS) ||46

10) Contribution of Nagas to the Indian Culture, Religion and History
Asst. Prof. Subhash G. Shinde, Thane ||49

11) RIGHTS OF ARRESTED PERSON UNDER THE CONSTITUTION OF INDIA
Bhawna Yadav, Jhansi, Uttar Pradesh ||53

12) GLOBAL TREND IN ORGANIC FARMING
Dr. Janki Suyal & Isha Sharma, Kashipur ||57

13) भारतीय शेतकऱ्यांच्या सन २०२० मधील आर्थिक समस्या
प्रा. डॉ. किशन सत्ताजी बाभुळगावकर, वसमत ||63

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScan

14) बौध्द कालीन शिक्षणपध्दती
Dr.Vijay R. Bhange, Nagpur ||67

15) महाराष्ट्रातील भक्ती सांप्रदायिक वाङ्मय निर्मितीची पार्श्वभूमी: एक अवलोकन
प्रा.डॉ.राजेंद्र सुकदेव चौधरी, जि.नांदेड ||69

16) मराठी वृत्तपत्रातील अग्रलेखांची परंपरा
डॉ. शांताराम बबनराव चौधरी, प्रवरानगर ||72

17) शैक्षणिक ग्रंथालयात विस्तार सेवा कार्यक्रम
Mr. Hambir Raju Maroti, Dist Latur ||76

18) कृषी व्यवस्थेतल्या बलुतेदारांच्या शोषणाची कहाणी: 'मळण'
डॉ. मारोती कसाब, जि.लातूर ||79

19) संतांचे अंधश्रद्धा निर्मूलनविषयक कार्य व भूमिका
डॉ. अनिल मुंढे, जि.लातूर ||83

20) १९९० नंतरच्या कथेतील स्त्रीजीवन व सांस्कृतिक पर्यावरणाचे स्वरुप
प्रा. डॉ. बाळासाहेब शेळके, जि.अहमदनगर ||85

21) तुकाराम पाटील यांच्या निवडक कथा संग्रहातील ग्रामजीवनदर्शन
कु. शीतल अण्णासाहेब सुसरे, जि.अहमदनगर ||91

22) महिलाओं के शिक्षण पर मीडिया का प्रयास
श्वेता कुमारी, बोधगया (बिहार) ||95

23) 'नीरजा माधव' के 'यमदीप' उपन्यास में किन्नरों के जीवित यथार्थ का ...
डॉ. गफार सिकंदर मोमीन ||97

24) नगरीय महिलाओं के सशक्तिकरण में सामाजिक कल्याण कार्यक्रमों का प्रभाव
ममता गंगवार & प्रो. आनन्द प्रकाश सिंह, पिथौरागढ ||101

25) जनजाति क्षेत्र में मानव अधिवासों की वृद्धि एवं विकास (बाँसवाडा के संदर्भ में) ...
डॉ०परमेश्वर गर्ग ||106

26) ज्ञानदेव अग्निहोत्री के नाटकों में संवेदना के विभिन्न स्तर
डॉ.चौधरी जाफर अब्बास, जि.लातूर (महाराष्ट्र) ||109

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScan

होईल.

संदर्भग्रंथ :—

१) घोरमोडे के. यु., भारतीय शिक्षण पध्दतीचा विकास व शालेय व्यवहाराचे अधिष्ठान, विद्याप्रकाशन नागपूर.

२) पेंडके प्रतीभा, भारतीय शिक्षण पध्दतीचा विकास, मंगेश प्रकाशन नागपूर.

३) कुंडले म. ब. शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, विद्याप्रकाशन पुणे.

४) गारे डॉ. गोविंद, आदिवासी शिक्षण, साकेत प्रकाशन प्रा. लि. गांधीनगर स्टेशन रोड औरंगाबाद.

५) डॉ. धम्मकिर्ती, बुध्द का समाजदर्शन, सम्यक प्रकाशन नई दिल्ली.

६) डॉ. राहूल राज, बौध्द पर्यावरण एवं सामाजिक जिवन, सम्यक प्रकाशन नई दिल्ली.

७) डॉ. सरोज आगलावे, ज्योतिबा फुले सामाजिक तत्त्वज्ञान, सुगावा प्रकाशन पुणे.

❑❑❑

15

महाराष्टªातील भक्ती सांप्रदायिक वाङ्मय निर्मितीची पार्श्वभूमी: एक अवलोकन

प्रा.डॉ.राजेंद्र सुकदेव चौधरी
सहायक प्राध्यापक, मराठी विभाग,
दिगंबरराव बिंदू महाविद्यालय, भोकर, जि.नांदेड

मध्ययुगीन काळामध्ये संपुर्ण भारतीय समाजच अराजकतेच्या वातावरणात होरपळून निघत होता. भारतीय संस्क`तीवर झालेल्या आक्रमणामुळे तिच्या अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला होता. भारतीय समाज रचनेतील क्षुद्रातिक्षुद्रांपासून ते राजांधिकापर्यंत सनातन वैदिक धर्माची परंपरा शिरोधार्थ मानली जात होती. परकिय आक्रमणामुळे परमेश्वराचे अधिष्ठान असलेला वैदिक धर्म नष्ट होतो की काय? अशी परिस्थिती निर्माण झाली होती. त्याच बरोबर धर्माभिमानी राजांच्या काळात धार्मिक रूढी,प्रथा, परंपरा, कर्मकांड, यज्ञयाग, उपास-तापास, व्रतवैकल्ये यांचे प्रस्थ वाढले होते. जाती-संस्था बळकट होत जाÅन जातीय विषमतेची बंधने कठोर होत गेली. एकप्रकारे समाज आणि धर्म यांना ग्लानी आली होती. म्हणून या सनातन धर्माचे पुनरूज्जीवन होÅन वेदकालीन सम`ध्द समाजास्थिती निर्माण होण्याची गरज वाटू लागली होती. या पार्श्वभूमीवर मध्ययुगीन महाराष्टªात विविध भक्तीसंप्रदाय उदयास येÅ लागले.

या भक्तीसंप्रदायांतील संतांनी आपल्या समाजाला दिशा देण्यासाठी लेखनीच्या माध्यमातून वाङ्मयांव्द्रारे धर्म आणि संस्क`तीची शिकवण दिली. हे अभ्यासण्यासारखे असून तत्कालीन परिस्थिती यातून जाणून घेता येण्यासारखी आहे.

भक्ती सांप्रदायिक वाङ्मय निर्मितीची पार्श्वभूमी:

भारतीय समाजजीवन धर्म, भक्ती आणि अध्यात्म यांच्या आधाराने व्यतीत झालेले होते. या

Scanned with CamScan

विषयीच्या धर्माचरणाचे तत्वज्ञान प्राचीन संस्क`त ग्रंथभांडारात मांडलेले होते. एकतर सर्वसामान्यांना संस्क`त कळणे शक्य नव्हते. शिवाय त्यांना ते समजून घेणे ही अशक्य होते. अशा वेळी मध्ययुगीन काळात सनातन धर्माच्या तत्वज्ञानावर दैनंदिन व्यवहार करीत आलेला समाज परकीय संस्क`तीच्या आक्रमणाने संभ्रमावस्थेत पडलेला होता. एक मोठा सांस्क'तिक संघर्ष उद्‌भवला होता. संस्क`तीला टिकविणे आणि लोकांचा अध्यात्मिक उध्दार करणे असे तत्कालीन संत–महंतांना वाटू लागले. त्यामुळे या जाणीवेतूनच भक्तीपंथ उदयास आले अर्थातच ^^मध्ययुगाला प्रारंभ होण्यापूर्वी परधर्म आणि परकीय संस्क`ती यांच्या आक्रमणाला तोंड कसे द्यावयाचे हा प्रश्न नव्हता. सामान्यांच्या भाषेपासून दुरावलेला आणि जनसामान्यांना आचरणाच्या द`ष्टीने दुर्गम झालेला धर्म,प्राक`तांना त्यांच्या भाषेच्याव्दारे समजावून सांगणे आणि आचार सुलभ मार्गाचा उपदेश करणे, एवढाच काय तो प्रश्न होता. ^मÚहाटिचियेनगरी ब्रह्मविद्येचा सुकाळ* तेणे करून झाला. भक्तिमार्गाच्या प्रसारामुळे धर्माचरणाचा मार्ग सामान्यांना सुलभ बनला. या मार्गात जातीभेद नसल्याकारणाने एका मर्यादित सामाजिक समतेची प्रक्रिया देखील भक्तिपंथामुळे निर्माण झाली. **[1] परंतु धर्मसाधना ही त्याची प्रमुख भूमिका होती. सनातन धर्माची विशिष्ट विचारसरणी स्विकारून त्याचे आचरण करणे आणि त्याविषयीचे तत्वज्ञान लोकांना सांगणे हे त्यांचे उÍिष्टये होते. त्यासाठी त्यांनी साधनामार्गाचे संरक्षण आणि संवर्धन करणाÚया प्राचीन ग्रंथभांडाराचे अनुकरण केले. आचारधर्म आणि तत्वज्ञान ही त्याची गरज बनली. ते लोकांपर्यत पोहचावे म्हणून त्यांनी लोकपीठ, व्यासपीठ,सभापीठ, कथा-किर्तन यांचा वापर केला. त्यातूनच वाङ्‌मयनिर्मिती होÅ लागली. म्हणून धर्मसंप्रदाय व वाङ्‌मय यांचे परस्परसंबंध निर्माण झाले. तेव्हा रा.चि.ढेरे म्हणतात की,^^सांप्रदायिक निष्ठांशी निगडीत असलेले हे वाङ्‌मय त्याच्या सर्व कळांनिशी आकळावयाचे असेल तर त्याला प्रेरक ठरलेल्या संप्रदायाचे परस्परसंबंध त्याच्या क्रिया-प्रतिक्रियांच्या वाङ्‌मय प्रकारांच्या आंतरिक घडणीवर झालेला परिणाम इत्यादी बाबीचा अभ्यास अपरिहार्य ठरतो. अशा अभ्यासाच्या अधिष्ठानाविना प्राचीन मराठी वाङ्‌मयाचे अंतरंग सर्वांशाने आकळणे अगदी अशक्य आहे.**[2]

म्हणुनच मध्ययुगीन वाङ्‌मयाची निर्मिती ही भक्तीसंप्रदायाच्या आचार व तत्वज्ञानाच्या भुमिकेतून निर्माण झालेली आहे. धार्मिक व अध्यात्मिकद`ष्टया लोकांमध्ये जाग'ती घडवून आणण्याच्या कारणास्तव अनेक उपासनापंथांनी विशिष्ट तत्व स्विकारून ते लोकांच्या मनावर बिंबविण्याचा प्रयत्न केला. अर्थातच ^^सर्वसामान्य लोकांच्या धर्म भावनेला अध्यात्मिक अधिष्ठान मिळवून देण्याच्या प्रेरणेनेच मराठी वाङ्मय त्या-त्या काळी निर्माण झाले. त्यामुळे मराठी भाषेला ललामभूत झालेले बहूतेक साहित्य मुख्यत: अध्यात्मिक स्वरूपाचे असून ते नाथ, महानुभाव, वारकरी, दत्त, समर्थ इत्यादी धर्मपंथीयांकडून लिहिले गेले आहे. पौराणिक धर्मातील विषमतेला विरोध करून बहूजन समाजाला मानसिक गुलामगिरीविरूध्द जाग`त करण्याचे कार्य पुर्वीपासून अनेक संप्रदाय करीत होते. याच हेतूने दक्षिणेतील सर्व भागात आप-आपल्या पंथाचा प्रसार करणाÚया जैन, शैव, वैष्णव, लिंगायत इत्यादी धर्मसंप्रदायांनी संस्क`त भाषेचा अडसर दुर सारून तामिळ,तेलगु,कानडी या लोकभाषांचा अंगिकार त्या-त्या प्रांतात केला. त्यापैकी जैन व लिंगायत या पंथाचा महाराष्टªाच्या दक्षिण भागात काहीसा प्रभाव पडला असला(तरी त्यांचे बरेच वाङ्‌मय कानडी असल्याने मराठी भाषिकांशी त्यांचा प्रत्यक्ष संबंध आला नाही. मात्र लोकभाषेत वाङ्‌मय निर्माण करण्याची जैन,लिंगायतांची प्रथा मराठीच्या बाबतीत नाथ,महानुभाव o okjdjh; kiBkap rjO k'kdk : <dph**[3] महाराष्टª संस्क`तीची नव्याने जडण-घडण करण्यासाठी, धर्मउपासनेसाठी सर्व सामान्यांना सामावून घेता यावे, म्हणून त्यांच्याच भाषेचा अवलंब करणे गरजेचे होते. सुलभ धर्ममार्गाचा अवलंब करून स्वधर्म आणि संस्क`तीचे रक्षण करणे ही गरजेचे होते. कारण परधर्म व परसंस्क`तीच्या आक्रमणाला थोपवून धरणाÚया राजकीय शक्तीचा अभाव जाणवत होता.

अशावेळी संस्क`त भाषेत असलेल्या धार्मीक आचार-विचारांचा प्राक`तांच्या प्राक`त भाषेत प्रसार करणे आणि समाजात चैतन्य निर्माण करणे आवश्यक होते. ^^सर्व पंथांना समान अशी काही उÍिष्टये होती. लोकांच्या

Scanned with CamScan

भाषेतून धर्ममार्गाचा उपदेश झाला पाहीजे, हे सर्व पंथीयांचे समान उíष्ट्ये होते. धर्माचे स्वरूप, साधना आणि आचार सर्वांना सहजगत्या आकलन करता येईल अशा स्वरूपाचे असावे.या बाबतही सर्व पंथांचा कटाक्ष होता. या समान उíष्टांमुळे समाजात पंथोपंथांच्या विचारसरणीचा प्रसार झाला. मराठी साहित्याच्या निर्मितीस त्यामुळे प्रोत्साहन मिळाले.**४

कर्मवाद, मोक्ष, अवतारवाद चातुर्वर्ण्य आणि जाती-संस्था ही जीवनातील आधारभूत तत्वे सांगणारे वेद, वेदांत, स्म्र`ती-स्म`ती आणि पुराणे या ग्रंथभांडारात होते. शास्त्र वचनांमध्ये बंदिस्थ झालेले होते. बहुजन समाजात धार्मिक जाग`ती फारसी झालेली नव्हती. ती तत्वे संस्क`तातून बहुजन समाजाच्या भाषेत सांगता यावीत(म्हणुन भक्ती संप्रदायांनी मराठी भाषेतून वाड्.मय निर्मिती केली.^^सनातनीधर्म शास्त्रज्ञांच्या शब्द प्रामाण्यामुळे परिस्थितीनुरूप स्वतंत्र विचारांचा प्रसार समाजात होÅ शकला नाही. व समाजाचे धर्मजीवन उथळ राहिले. तेव्हा वैदिक संस्क`त परंपरेच्या या शास्त्री मंडळींना डावलून, सामान्य लोकांना अध्यात्म ज्ञानाची ओळख करून देण्याचे कार्य जातीनिरपेक्ष पणे जैन,महानुभाव, विरशैव व वारकरी या पंथांनी मराठीतून केले. या पंथांनी आपले साहित्यही सर्व जन सुलभ व्हावे म्हणून लोकभाषेतच लिहिले**५ समाजात वर्ण आणि जातीभेद श्रेष्ठ-कनिष्ठता वाढलेली होती. जूनी मूल्ये नि:सत्व ठरली होती. स्त्रीया आणि शुद्रातिशुद्रांसह, ब्रा°~मण वर्गही कर्मकांडात बुडालेला होता. अध्यात्मिक विचारातून नव्या जीवनाची घडण करता यावी(म्हणून उपासना पंथांनी लोकभाषेचा आग्रह धरला आणि मराठी वाड्.मय निर्मिती होÅ शकली(परंतु धर्म हाच मध्ययुगीन जीवनाचा केंद्रबिंदू असल्याने परमार्थसाधना हे प्रमुख कारण या वाड्.मय निर्मितीमागे होते. व्यक्तिनिष्ठता धर्मबाहय% आचरण मानून समुहजीवनाला स्थान दिले गेले होते. अशा समुहजीवनाला नवा अर्थ प्राप्त होण्यासाठी प्रापंचिक जीवनापेक्षा पारलौकिक जीवनाला अध्यात्माचा आधार दिला होता. धर्म हा जन्मानेच प्राप्त होत असल्याने अध्यात्मिक जीवन व्यक्तीला जवळचे वाटले होते. त्याचा नेमका वापर करून उपासना पंथांनी लोकांना अध्यात्मिक जीवनाकडे आकर्षित केले. धर्म हा स्वच्छेने निवडता येत नसला तरी(संप्रदाय निवडीचे स्वातंत्र्य मात्र व्यक्तीला होते.

पुर्वीपासूनच भारतात वेग-वेगळे उपासनापंथ अस्तित्वात होते. त्यांचा प्रसार भारतभर झालेला होता. मध्ययुगीन महाराष्टªातही शैव,विरशैव,नाथपंथासारखे संप्रदाय आले. त्याच बरोबर आणखी काही नवीन उपासनापंथ निर्माण झाले. लोकांनी आपापल्या आवडी-निवडीप्रमाणे उपासनापंथाचे तत्व स्विकारले. या उपासना पंथांनी सांगितलेल्या अध्यात्मिक तत्वप्रणालीतून मराठी भाषेत वाड्.मयीन निर्मिती झाली. तेव्हा असे म्हणता येईल की,^^या काळातील संस्क`ताचे वर्चस्व आणि त्यामुळे सर्वसामान्य नेणत्या अज्ञानी लोकांची होणारी नागवण लक्षात घेता, या सर्वसामान्यांना ज्ञान देणारे त्यांच्या धर्मभावनेला उच्च विचाराचे अधिष्ठान मिळवून देणारे साहित्य निर्माण होणे आवश्यक होते. ती काळाची गरज होती. या काळातील वाड्.मय निर्मितीमागील ही प्रधान प्रेरणा होती**६ एकंदरीत समाजातील अशा परिस्थितीमुळे महानुभाव पंथाने प्राक`तजनांच्या बोलीभाषेचा स्विकार करून कोणतेही लेखन हे सर्वसामान्यांना कळावे(म्हणून मराठी भाषेत गद्य-पद्याची निर्मिती केली. तो त्या पंथाचा संकेतच बनलेला होता. महानुभाव पंथाबरोबरच वारकरी संप्रदाय या काळात उदयास आला. तसेच शैव,विरशैव, हे उपासनापंथ अस्तित्वात होतीच, नागपंथही होता. त्याचबरोबर दत्त संप्रदाय, नागेश संप्रदाय, चैतन्य संप्रदाय, आनंद संप्रदाय, समर्थ संप्रदाय, सुफी संप्रदाय असे अनेक धर्मसंप्रदाय आपल्या आचार-विचारांचा प्रचार व प्रसार करण्यात कार्यमग्न बनले होते. त्यांच्या विशिष्ट अशा परंपरा निर्माण झाल्या होत्या.या काळातील वाड्.मय विशेषत: परमार्थाशी निगडीत असल्यामुळे त्यामध्ये पुर्वकालीन आणि तत्कालीन ऐहिक जीवनाच्या खुणा उमटलेल्या दिसत नाहीत. मात्र वेद,पुराणे,रामायण,महाभारतादी आर्ष काव्ये यावरच भारतीय जीवनाचे पोषण झालेले असल्यामुळे साहजिकच मराठी वाड्.मयातही त्यांच्या प्रभावाचे दर्शन काही प्रमाणात घडतांना दिसते.^^संस्क`त महाकवींचा आदर्श महानुभाव पंडित कवींनी ठेवलेला दिसतो हे खरे( पण संस्क`तमधील शास्त्र ग्रंथाचे अनुसरण झाल्याचे मात्र आढळत नाही. लोकजीवनातून

Scanned with CamScanner

स्वाभाविकपणे प्रकट होणारी पदे, आरत्या, स्त्रोत्रे, अशा स्फुट रचनांची परंपरा मात्र अभंगवाणीच्या रूपाने चांगलीच विकसित झाली. पुर्व परंपरा नसलेल्या सामुहिक अशा गद्य चरित्रग्रंथाची निर्मिती करून, नवे वाङ्मयीन दालन उघडण्याचे श्रेय महानुभावांकडे जाते. सर्वसाधारणपणे असे म्हणावे लागते की, मराठी भाषेच्या निर्मितीपासून मराठी समाजाचा स्वभाव सिध्द होत गेला, त्याने स्वत:ची अशी वाङ्मय परंपराही निर्माण केली. मात्र पुर्वपरंपरेच्या खुणा त्यात तुरळकपणेच दिसून येतात.**७ एकंदरीत असे म्हणता येते की, मराठी भाषेने पुर्वपरंपरेतील संस्क`त भाषेतील वाङ्मय रचनेच्या मार्गाने न जाता(मराठी भाषेची आस्मिता जोपासत तिचे स्वत:चे असे वाङ्मयीन अस्तित्व आणि महत्वही सिध्द केल्याचे निष्पन्न होतांना दिसते. मध्ययुगीन काळात उदयास आलेल्या अनेक भक्ती संप्रदायांनी ही किमया लिलया पेलल्याचे चित्र यातून विशद होतांना दिसते. या सर्व भक्तीसंप्रदायांचा समाजाला दिशा देÅन धर्माचे व संस्क`तीचे रक्षण करणे हा मुख्य उÏश असल्याचे यातून प्रतित होतांना दिसते.

हे सर्व संप्रदाय एकाच परंपरेतले होते असे नाही. वैदिक-अवैदिक असे गट त्यांच्यात पडलेले होते. त्यामुळे त्यांच्यात तात्विक संघर्षही उद्भवत. असे असले तरी(मराठी वाङ्मयाची जडण-घडण या काळात झाली. ही बाब अतिशय महत्वाची आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये.

संदर्भ सूची :

१) मध्ययुगीन मराठी साहित्य : एक पुनर्विचार : श्री रं.कुलकर्णी, प`.८०

२) चक्रपाणी : रा.चि.ढेरे, प`.५०

३) प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे स्वरूप : ह.श्री. शेणोलीकर, प`.६

४) मध्ययुगीन मराठी साहित्य : एक पुनर्विचार : उ.नि. प`.७८

५) महाराष्ट्ªाचा सांस्क`तिक इतिहास : विराज एम.ए. प`.४८

६) प्राचीन मराठी वाङ्मयाचा इतिहास : ल. रा.नाशिराबादकर, प`.५

७) मराठी वाङ्मयाचा इतिहास: खंड पहिला : शं.गो. तुळपुळे, प`.३८

16

मराठी वृत्तपत्रातील अग्रलेखांची परंपरा

डॉ. शांताराम बबनराव चौधरी
पद्मश्री विखे पाटील कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, प्रवरानगर

****

वृत्तपत्रसृष्टीच्या इतिहासातील पहिले दैनिक म्हणून ६ जानेवारी १८३२ रोजी दर्पण या मराठी दैनिकाचा जन्म झाला. विलायती विद्येचा प्रसार करण्याच्या उद्देशाने दर्पणची स्थापना करण्यात आली. विदेशातील विद्याशाखेचा अभ्यास अधिक होऊन भारतीय जनतेत ती रूजावी, लोकांच्या कल्याणाविषयी स्वतंत्रतेने आणि खुलेआम नियम करण्यासाठी या पत्राची सुरुवात करण्यात आली. असे दर्पण वृत्तपत्राच्या प्रस्तावनेतच म्हटले आहे. लोकांची गा — हाणी सरकारपर्यंत पोहोचविण्यासाठी लोकांना चालू घडामोडींचे ज्ञान देण्यासाठी भाऊ महाजन यांनी १८४८ मध्ये प्रभाकर सुरू केले. या प्रभाकर मधून लोकहितवादींनी ज्ञानप्रसाद बुद्धिप्रामाण्य, व्यक्ती स्वातंत्र्य आदी मूल्यांची ओळख समाजाला करून दिली. हाच वैचारिक परिवर्तनाचा झरा पुढे विष्णुशास्त्री चिपळणूकर, म . फुले, टिळक, आगरकर, हरिभाऊ आपटे, शि.म. परांजपे, अच्युतराव कोल्हट कर, न.चिं. केळकर, कृष्णराव भालेकर, र.धों. कर्वे, प्र.के. अत्रे, ग.त्यं. माड खोलकर, साने गुरुजी, आचार्य विनोबा भावे आदींनी पुढे रेटला. वैचारिक लेखकांची एक परंपराच निर्माण झाली. या सर्व लेखकांनी स्वातंर्त्यप्राप्ती हेच मुख्य ध्येय समोर ठेवले होते. एका नव्या समाजाची निर्मिती करणे हेच या लेखकांचे ध्येय होते केले. ४ जानेवारी १८८२ ला केसरी सुरु झाला. केसरी आणि मराठा या नियतकालिकांच्या अग्रलेखांतून टिळक व आगरकरांनी भारताला स्वातंर्त्य मिळविण्यासाठी इंग्रज सरकारवर घणाघाती टीका केली. पूर्वापार झालेला जातीवाद नष्ट करण्यासाठी म.फुले यांनी सत्यशोधक